

Ismet DIZDAREVIĆ

PERCEPCIJA O "DRUGOM" I VJERNOST VLASTITOM UVJERENJU*

Sažetak

Pozivajući se na pojedine katoličke i islamske mislioce autor Dizdarević piše ovaj članak s nakanom da pokaže kako je samo zdravo shvaćanje vlastite religioznosti nužan preduvjet za ispravno shvaćanje i prihvaćanje drugih i drugačijih. On naglašava da zdrave religioznosti nema bez iskrene molitve. Osim toga, kako se vjerovanje tiče kompletne ličnosti, proces usvajanja vjerskih istina mora biti osoban, vrijednosan, dinamičan i životan. U okvir ispravnog shvaćanja i respektiranja vlastitog vjerskog i nacionalnog identiteta ulazi i spoznaja i poštivanje identiteta "drugih". Autor smatra da je moguću u svakoj monoteističkoj religiji naći dovoljno dokaza o potrebi ostvarivanja međureligijskog uvažavanja. Dizdarević naglašava i ovo: ne samo teologija već i razvojna psihologija i psihologija ličnosti, a napose psihologija religije, mogu uvelike pomoći u procesu razvoja pravilne svijesti o sebi i drugima. A psihologija jasno kaže da se do intelektualno, emocionalno, socijalno i religiozno zrele osobnosti ne dolazi odjedanput, to je put koji poznaje nekoliko razvojnih etapa

Spoznaja psihološke suštine osobnog vjerskog uvjerenja je preduvjet razumijevanja i priznanja osobnosti vjerskih uvjerenja "drugih". Psihološka suština uvjerenja je duboko utkana u mišljenju i ponašanju osoba čvrstih vjerskih uvjerenja. U psihološkom poimanju korijenja vjerskih uvjerenja, ispoljenih u ponašanju pripadnika monoteističkih religija, katolika, jevreja, muslimana i pravoslavaca, nema značajnih razlika. Doduše, vidljivo je da pripadnici različitih monoteističkih religija, u načinima izražavanju zahvalnosti i pokornosti Stvoritelju svega, Bogu ispoljavaju, *povijesno ustaljenu i sebi svojstvenu, osobitost*. Različiti su načini ispoljavanja religioznih osjećanja, ali je svijest vjernika o predanosti Bogu jednaka. Vjernici, svoja duboka osjećanja, izražavaju u obrednoj,

* Predavanje održano na kolokviju *Vjerske zajednice i školski sustav u BiH* na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 22. studenoga 2003. Sažetak na hrvatskom napisao dr. Marinko Perković. - *Napomena urednika*.

visoko motiviranoj aktivnosti koja je karakteristična za sve religije, *u molitvi*. U molitvi koja je kako je, prije sto godina kazao psiholog James, "sama duša i bit religije" vjernik doživljava: osobitost traženja i spoznavanja sebe, svijest o bizini Boga i ispunjenost duhovnošću, zahvalnošću i olakšanjem. Iskustvene spoznaje ukazuju na značajnu psihološku vrijednost molitve. Molitva pomaže istinskim vjernicima da bolje prihvate sebe, da se oslobode nagomilanih emocionalnih poteškoća, da neposredno osjete vrijednost svojih plemenitih postupaka, čuva ih od zlih pobuda, liječi ih od postraumatskih stresova. Psiholozi koji istražuju psihološke dimenzije religije ne očekuju od svakog, u obrednoj aktivnosti ispoljenog molitvenog ponašanja, poželjne i moguće psihološke efekte. Psiholozi ukazuju na iskrivljene pa, čak, i na patološke oblike molitve. Kakve učinke možemo očekivati od molitve koja je niz mehanički ponavljanih riječi odvojenih od misli i osjećanja osobe koja se "moli"? Da li je moguće od "molitve" osobe koja je došla u crkvu, džamiju ili sinagogu samo da bi bila videna, a ne radi unutrašnje, religiozne potrebe, očekivati sve one vrijednosti koje molitva u sebi nosi? Sigurno, oba slučaja, ne. I molitve u kojima se osjeća prisila i obraćanje sotoni ne mogu biti tretirani pravim, istinskim, već iskrivljenim i patološkim molitvama. Takvih pojava ima više. Karakterističan primjer su kolektivne molitve u kojima se pojedinci, opsjednuti neobičnim zanosom, toliko dugo mole dok se, "čudo" kojeg željeno očekuju "ne dogodi".

U razumijevanju i prihvatanju izvornih, suštinskih, praiskonskih vjerskih istina sadržanih u tri sveta ostvarenja, Talmudu, Bibliji i Kur'anu se pak osjeća izrazita *srodnost u sadržaju molitve*. Simbolična izreka da su svi ljudi naše planete potomci Abrahama reljefno govori o zajedničkoj sponi ljudskog roda uopće. Govore, na srodan način, o sveopćoj, ljudskoj važnosti vjere. U poimanju njenog unutrašnjeg smisla i njene dobrohotne usmjerenosti nema značajne razlike. U svim monoteističkim religijama je istaknuto da vjera nije svrha samoj sebi, već je ona značajni sudionik misaonog i znanstvenog puta. U tretmanu suštinskih odrednica religije Milan Babić ističe da je bit religije "da svjedoči povjerenje u Boga, i da svjedoči ljubav prema Bogu, i istodobno da svjedoči povjerenje u druge ljude (za nas katolike u Bosni to znači da svjedoči povjerenje u muslimane, pravoslavce, židove, ateiste i druge), i da svjedoči ljubav prema drugim ljudima. Ne samo da svjedoči povjerenje i ljubav prema drugim ljudima nego i prema svim Božijim stvorenjima. Kratko rečeno, bit religije je vjera."¹

¹ Mile BABIĆ (2002): *Religije versus moderne političke ideologije*, Religija i javni život, 19.

U učenjima istaknutih islamologa nalazimo validne spoznaje o važnosti vjerovanja i procesima usvajanja vjerskih istina. Abdul-Medžid Aziz ez-Zindani naglašava da je "vjera pravac i uputa ljudskog, misaonog i znanstvenog života. Svakom ljudskom djelu treba predhoditi mišljenje ili uvjerenje koje određuje njegov cilj i način djelovanja. Mnogobrojna povezana djela trebaju imati metod koji ih spaja i povezuje njihove dijelove, kako se ne bi sukobljavala ljudska djela, kako ne bi jedna djela potiskivala druga i kako ne bi propao ljudski trud. Ljudskom je životu neopohodna vjera koja bi određivala misaoni i znanstveni put. Bez vjere žive samo ludaci ili pijanice koji ne znaju šta rade.

Univerzalna vjera jest vjera:

1. koja obznanjuje istinsko mjesto i ulogu na Zemlji, kao i mudrost njegovog stvaranja. Ona povezuje dijelove života sa sveopćim ciljem ljudskog života;
2. koja je sveobuhvatna i koja potječe od Onoga Koji poznaje detalje čovjekovog života, Koji uspostavlja potpuno i povezano ustrojstvo, povezujući strane života jedne s drugim, onako kako to za služi bez prekomjernosti ili zapuštanja;
3. koja je čvrsta i vezana za reformu postojane ljudske prirode. Nju ne potresaju hitni svakodnevni događaji;
4. koja dolazi od Onoga Koji u potpunosti poznaje istinu o ljudskom stvaranju, o tajnama ljudskih duša;
5. koja ima snagu koju koristi u životnim događajima."²

Teolog, književni kritičar i naučni mislilac Sejjidid Qutb "U okrilju Kur'ana", ustvari u trideset knjiga, otkriva bogatstvo spoznaja iz psihologije Islama, ukazuje i na kognitivne i emocionalne i motivacione dimenzije vjere. U pokušaju rasvjetljavanja intencija sadržanih u *Božijem programu* Sejjid Qutb ukazuje da je psihologiju čovjeka sadržana u *beskrajnosti kosmičkih zakona i u realitetima svakodnevnice*. Božiji program, namijenjen čovjeku na zemlji, ima *univerzalno i vremenski neprolazno značenje*. Donesen je, naglašava Sejjid Qutb, da se "po njemu postupa u svakoj sredini, u svakoj fazi ljudskog života i razvoja i u svakom stanju ljudske duše".³ Ali očito je da se u njemu uvažava osobenost ljudske prirode, ustvari ono što je sadržano u čovjekovoj moći, spremnosti, snazi, slabosti i u stanjima promjenljivosti koja su mu svojstvena. Samsvijest o sebi jeste psihološka datost čovjekovog ovozemaljskog, individualnog i (ili) grupnog aktiviteta. Njen je izvor dat u Božijem određenju suda čovje-

² Abdul - Medžid Aziz ez-ZINDANI (2001): *Jednoća stvoritelja*, Visoki saudijski komitet, Sarajevo, str. 267.

³ Sayyid QUTB (2002): *U okrilju Kur'ana*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo.

ka o samo sebi sadržanom. Sejjid Qutbova interpretacija *izrečenog i onoga što stoji iza izrečenog* je duboko utkanu u Časnom Kur'anu. Čovjekovo poimanje samog sebe ne održava suštinu njega kao bića "jer umanjuje njegovu ulogu na Zemlji, obezvređuje njegovu vrijednost u njegovom životu".⁴ Istina je da svijest čovjeka o samo sebi, poimanje vrijednosti svoga identiteta može biti iskrivljena precjenjivanjem svojih mogućnosti i aspiracija. Čovjek se može, kako ističe Sejjid Qutb, "zanijeti i precijeniti svoju maštu i time se uzdići iznad svoje moći, snage i zadatka zbog koga ga je Allah stvorio i dodijelio mu taj zadatak".⁵

Znanstvena gledišta o usvajanju vjerskih istina

Unošenjem, u procese socijalizacije mladih, temeljnih religijskih spoznaja utkanih u različita iskazivanja vjerskih osjećanja, ali i istih poruka i očekivanja sadržanih u molitvama omogućava se *sticanje pravilne svijesti o svom, vlastitom vjerskom individualitetu, i vjerskom individualitetu pripadnika drugih vjerskih zajednica*. Psihološke spoznaje, i teorijske i empirijske, ukazuju, u monoteističkim religijama, i na slične puteve koji se respektiraju u procesima buđenja i razvijanja vjerskih uvjerenja. I očekivanju ishoda od dobro utemeljenih polaznih principa socijalizacije, zapravo od dobro shvaćenih i intimno prihvaćenih principa u kojima je uspostavljen sklad između zajedničkog i posebnog, između općeg i specifičnog, ukazuje na skorost istovjetnost ciljeva koje, u svojim programima djelovanja, žele ostvariti vjerske zajednice. Gledišta vrsnog psihologa i teologa akademika Antona Trstenjaka o psihološkim temeljima katoličke vjere mogu, uz neznatne modifikacije, biti utkane u psihološke temelje od kojih se polazi u procesu sticanja vjerskih uvjerenja kod pripadnika drugih religija. Dr. Anton Trstenjak naglašava da je proces usvajanja vjerskih istina i *osoben i vrijednosan i dinamičan i životan*. U obrazloženju ovih, psihološki suštinskih odrednica uvjeta i procesa sticanja vjerskih spoznaja, Anton Trstenjak ističe da su vjerske istine zaista "osobno usvojene" onda "kada nam neka stvar, tako reći, prijede u meso i krv, kada postane naša druga narav, tako da uopće više ne znamo, da li je to naša vlastita misao ili smo je možda negdje dobili (pročitati)"⁶ a da su *vrijednosne* onda kada su usvojene kao "vrednote, kao sklonosti koje utječu na srce i na volju".⁷

⁴ *Isto.*

⁵ *Isto.*

⁶ Dr. Anton TRSTENJAK (1989): *Pastoralna psihologija*, Biskupski ordinarijat, Đakovo.

⁷ *Isto.*

Ali i kada su neposredne i savršeno razvijene mogu čovjeka prožeti do srca samo onda ako ih doživi "u svjetlu sklonosti za cijelo njegovo biće, a napose za osjećaje i volju".⁸ U tretmanu važnosti *dinamičkog* usvajanja vjerskih istina, akademik Anton Trstenjak ističe da suvremen čovjek mora prebroditi dvije pubertetske krize. Prvu, osobnu, prevladava u toku mladosti a drugu, vremensku, mora "proživljavati zajedno s okolinom u kojoj živi, obično cijeli život". Upravo, u suvremenom, protivrječnom duhovnom životu čovjeka, Anton Trstenjak vidi psihološki temelj *dinamičkog, stalno nemirnog i napetog* toka usvajanja vjerskih istina. Ustvari "dinamičko usvajanje svjetla vjere danas je tako u prvom planu i tako značajno, da je od dva vjernika, jednome vjerovanje posve statično, stvara u njemu umirujuće raspoloženje bez nemira i problema, dok je u drugom u opisanom značenju dinamično, tako da se psihološki sve više udaljuje jedan od drugog, kao što je posljednji udaljen od nevjernika, kojega su iste poteškoće i isti nemir po nesreći odbacile na drugu obalu - u nevjerstvo. Naime, teškoće, posve psihološki gledane, kod obojice su iste, ali s tom razlikom, da je ishod, barem zasada, različit."⁹ I četvrti psihološki temelj vjere je sadržan u stavu Antona Trstenjaka da je vjera *životno usvajanje* vjerskih vrednota. Anton Trstenjak ističe i da je, u procesu usvajanja vjerskih istina naglasak na životu i životnom značenju vrednota od posebnog psihološkog značaja. Vjerovanje je stvar cijele ličnosti, a ne samo stvar razuma, ono nije samo usvajanje istine već i vrednota, ono je dinamično a ne statično. Vjerovanje, zapravo, "nije samo stvar načela (principa), nego i praktičnog djelovanja - života". Vrednota je vrednota samo onda ako je u stvarnosti potvrđena, oživljena, jer i "najprivlačnija vrednota nikad ne djeluje ex opere operato, tek tako sama po sebi, nego uvijek samo ex opere operantis, a to će reći pod uticajem žive osobnosti, u kojoj je utjelovljena".¹⁰

Proces razvoja osobnog, nacionalnog i vjerskog identiteta podrazumijeva permanentnu interakciju između pojedinca i njegove socijalne okoline. Razvoj identiteta je proces rasta i narastanja svijesti pojedinca o sebi i o drugima. To su "procesi stalnog prevazilaženja ranijih ograničenja i kriza razvoja, samoaktiviteta i sopstvenog psihološkog uobličavanja identifikacije sa drugim i učenja od drugih. To je dinamički i etapni proces spoznavanja i emotivnog *prihvatanja sebe kao ličnosti, svoga vjerskog osjećanja i nacionalnog individualiteta*, to je mogućnost izrastanja pojedinca u zdravo socijalno biće. U objašnjavanju zašto je problem identiteta i njegovog razvoja istovremeno sveobuhvatan i neuhvatljiv Erikson ističe

⁸ Isto.

⁹ Isto.

¹⁰ Isto.

da tu “imamo posla sa procesom smještenim u srž *individue* ali isto tako u srži njene *društvene kulture* procesom koji u stvari određuje identitet ova dva identiteta. Ako bismo sada zastali i utvrdili neke minimalne pre-duslove za procjenu kompleksnosti identiteta, trebali bismo da počnemo otprilike ovako (ne štedeći vrijeme za iskazivanje onoga što želimo): psihološki izraženo, uobličavanje identiteta odvija se kroz proces simultanog razmišljanja i posmatranja, proces koji se odvija na svim nivoima funkcionisanja uma, kroz koji jedinka procjenjuje sebe u svjetlu onoga što ona percipira kao način na koji drugi procjenjuju nju upoređujući je sa njima samim svojstvenom tipologijom; dok ona procjenjuje način na koji oni nju procjenjuju u svjetlosti u kojoj ona sebe vidi u poređenju sa njima i tipovima koji su njoj bliski. Ovaj proces je, srećom, i nužno, najvećim dijelom nesvjestan, osim u slučajevima kada se unutarne stanje i spoljne okolnosti uklope tako da pooštavaju bolnu, ili ushićujuću ‘svjesnost o identitetu’. Ovo gledište Eriksona ukazuje da su *opažanja i razmišljanja* važni preduvjeti uobličavanja identiteta ličnosti. Svijest o svom osobnom, vjerskom i nacionalnom identitetu pojedinac, u procesu razvoja, formira i na osnovu *slike drugih o njegovoj ličnosti*, percepcije i sudova drugih o njegovim stavovima i ponašanju. Drugi su nosioci određenih shvatanja, prihvaćenih normi ponašanja, istinskih vrijednosti ali, naravno, i zabluda, predrasuda i krivih procjena sebe i drugih. U procesu interakcije sa drugim, posebno sa mladim, oni nastoje da utkaju u druge ono što oni *misle da jest* a ne ono što *stvarno jest* i što je, u procesu razvoja identiteta ličnosti, opravdano i potrebno unijeti. U raskoraku između onoga što pojedinac misli i želi i onoga što drugi, posebno ‘značajni drugi’, misle i žele izrastaju nesporazumi, a ponekad i konflikti. Konflikti ispoljeni na individualnoj razini ponekad prerastaju u konflikt na višoj razini, na razini ličnost-društvo.”¹¹

Mogućnost korektne informacije o “drugom”

Iz prezentiranih činjenica uočljivo je da se, u psihološkom tumačenju religioznosti, zapaža zajedničko u različitim religijskim sustavima, da je proces usvajanja vjerskih istina osoben i ispunjen vrednotama, da je i dinamičan i životan i da je psihološko proučavanje religijskih fenomena važno. Bitni preduvjeti mogućnosti korektne informacije o “drugom” su sadržani u znanju o zajedničkom i u uvjerenju o vrijednosti vlastitog. Miroslav Volf u studiji *Život s “drugim”* razmatra složene i

¹¹ Ismet DIZDAREVIĆ (2003): *Agensi socijalizacije ličnosti*, Prosvjetni list, Sarajevo.

suptilne relacije između ljudi i, posebno, analizira "odnos osoba s uključivim i dinamičkim identitetom" u okviru, problemski definiranih, naslova: "1. Volja za prihvaćanjem drugoga; 2. Okretanje perspektiva; 3. Sučeljavanje s drugima; i 4. Prihvaćanje drugih."¹² Činjenice sadržane u okvirima naslova govore o suštinskim osnovama mogućih relacija između ljudi različitog rasnog, vjerskog, nacionalnog, kulturalnog i inog određenja, ustvari govori o potrebi spoznaje i respekta vlastitog identiteta i spoznaje i respekta identiteta "drugog". M. Volf ukazuje na "razloge zbog čega druge želimo držati podalje od sebe". Istinito je da "naš osjećaj za vlastiti identitet, strah za sigurnost i stara neprijateljstva, sve to govori protiv volje za prihvaćanjem drugog", ali ne treba zaboravljati da su ljudi motivirani i drugim razlozima, a između kojih "važniji razlog jest da život s drugima u miru predstavlja izraz *ljudskosti* koju nam je Bog podario. Stovreni smo ne da se izoliramo od drugih, nego da surađujemo s njima, zapravo, da pružimo doprinos njihovu napretku istodobno njegujući svoj identitet i stremeći k svome vlastitom blagostanju. Konačno, za kršćane, najvažniji razlog nije tek htijenje živjeti s drugima, nego prihvatiti ih u pozitivnom smislu nalazi se u Božijoj ljubavi očitovanoj u osobi Isusa Krista. Isus Krist je umro za sve ljude jer ih je sve ljubio. Iako mi ljudi nismo božanski niti u stanju ikoga spasiti, ipak bismo bez razlike trebali ljubiti sva ljudska bića, uključujući ne samo 'druge', nego i neprijatelje".¹³

Upoznati i prihvatiti "druge", i to ne samo racionalno već i emocionalno, nije imperativna potreba samo kršćana, već i muslimana. U Kur'anu i učenjima islamskih teologa ova bitna, ljudska potreba je na više mjesta istaknuta. Dobri poznavatelji sadašnjih društvenih uvjeta i očekivanih promjena u svijetu, posebno promjena u Europi, ukazuju na potrebu stalnog dijaloga i zbližavanja pripadnika različitih rasa, religija i nacija. Istaknuti muslimanski mislioc dr. Tariq Ramadan ističe da muslimani u Evropi, "zajedno sa članovima ostalih religijskih zajednica i svim ljudima i ženama dobre volje, moraju sudjelovati u neophodnim raspravama o vjeri, duhovnosti i vrijednostima u modernom i postmodernom dobu. Njihovo novo prisustvo može biti jedno pozitivno ogledalo više otkrivajuće nego agresivno; jer muslimani će sada morati da pitaju pitanja, ne sami, ne protiv cijelog društva, nego sa svojim sugrađanima putem iskrene i istinske zajedničke preokupacije. Ovo znači da široka uključenost u dijalog o etičkim i religijskim pitanjima treba biti podstaknuta od najšireg nivoa pa do nivoa vodećih i specijaliziranih institucija u svim zapadnim zemljama.

¹² Miroslav Volf (2003): *Život s "drugim"*, Bosna Franciscana 18, Sarajevo.

¹³ *Isto*.

Kur'an podstiče ljude da se međusobno upoznaju:

O ljudi, Mi vas od jednog čovjeka i jedne žene stvaramo i na narode i plemena dijelimo da biste se upoznali.

Izričito značenje ovog ajeta poziva članove pojedinih naroda i plemena da ulože maksimum truda radi upoznavanja pripadnika drugih grupa. Međutim, predutno značenje je da ljudi jedne iste grupe već znaju jedni druge, pošto to izgleda očigledno i treba da se kao takvo uzme. Međutim, ovo danas više nije slučaj, te članovi zapadnih pluralističkih nacija, kako muslimani tako nemuslimani, treba da nastoje da dostignu ovu očiglednu, ali u svakom slučaju suštinsku poziciju.¹⁴

U udžbeniku *Psihologija religioznosti* Šimun Šito Ćorić u prilog potrebi tretmana zajedničkog ističe da je "naša zadaća biti s psihologijskog motrišta okrenuti fenomenu religioznosti bez obzira na to u kome i na koji način se ona očitovala. No, treba istaknuti da smo tu obagaćeni i ohrabreni nemalim brojem onih univerzalnih vrednota velikih religijskih sustava, pa ćemo biti bliži navođenju potrebnih primjera i sadržaja iz onoga što im je zajedničko i što ih povezuje nego iz onoga što ih razdvaja. Jer ljudska povijest puna je značajnih i vrlo utjecajnih čestitih ljudi koji su nalazili motivaciju za svoj život i djelovali u religioznosti uznjegovanoj u različitim religijskim sustavima, a jedan čovjek visokog stupnja religioznosti (sv. Ambrozije) još je u 4. stoljeću napisao da 'svaka istina, bez obzira tko je izreče, dolazi iz duha Božijeg'.¹⁵

Moguće je, u okvirima svake monoteističke religije, naći dovoljno dokaza o potrebi ostvarivanja interkonfesionalnog uvažavanja. Ishodi spoznaja i emotivnog prihvatanja unutrašnjih vrednota sadržanih u vlastitoj vjeri se karakteriziraju razumijevanjem i priznanjem vrijednosti "drugih" vjera. *U tolerantnom i uzajmnom uvažavanju razlika u osobenosti vjerovanja, prakticiranja vjerskih obreda, religioznih osjećanja, vjerskih znanja i načina uticaja na konkretan život ostvaruje se, između monoteističkih religija, ne samo harmonija, već i spoznajno i vrijednosno obogaćivanje.* Nažalost, ponekad se dešava da vjerovanja i vrednote karakteristične za jedno religijsko učenje dođu u konflikt sa vjerovanjima i vrednotama drugih vjerskih učenja. Mogući sukob i nasilje se pojavljuje kada se zloupotrebljava religijsko učenje.

U spoznajama i vrednotama sadržanim u islamskom učenju ukazuje na nenasilnost, na *uvažavanje drugog*, na visoku motiviranost za suradnjom i na duboko spoznatu važnost religijskog pluralizma. U studiji

¹⁴ Tariq RAMADAN (2002): *Biti evropski musliman*, Udruženje ilmije Islamske zajednice, Sarajevo.

¹⁵ Šimun Šito ĆORIĆ (1998): *Psihologija religioznosti*, Naklada Slap, Jastrebarsko.

Kur'anski vidik slobode, dijaloga i tolerancije Mehmedalija Hadžić ističe da "drugi" (stranac, tudin) u islamu ima drugačiji tretman nego što je slučaj u brojnim drugim društvenim sistemima. I u islamu postoji razlika između "svojih" i "tudih". Ali, uz dvije važne karakteristike: prva od njih se odnosi na lakoću u prelaženju barijere među njima, a druga je činjenica da je nejednakost između ove dvije kategorije ljudi u ovosvjetskim pitanjima vrlo neznatna."¹⁶ Mehmedalija Hadžić također ukazuje na univerzalna načela o valjanom uređenju ljudskog društva i suživota u njemu. Iz intencija sadržanih u tim načelima je vidljivo koliko islamsko učenje preferira ljudske vrednote. Ukazuje se na potrebu zaštite dostojanstva svakog čovjeka bez obzira na njegovu religijsku, rasnu ili idejnu pripadnost. Ukazuje se i na činjenice da je ljudski rod povezan jer je utemeljen na jednoj istoj osnovi i, da je različitost među ljudima od Boga data, da je priznanje drugih religijskih zasebnosti nužno jer im je jedna ista osnova i da svaki čovjek može slobodno ispoljavati svoja religijska uvjerenja. U islamskom učenju, ustvari u Kur'anu Časnom, se ukazuje na činjenicu da su ljudi "braća po vjeri", da su "jednaki u stvorenosti".¹⁷

Iz naprijed rečenog vidljivo da suradnja između psihologije i teologije može značajno doprinijeti razvoju i teologiji i psihologiji. Ishodi spoznavanja *psihološkog* (predmet psihologije) i *duhovnog* (predmet teologije) omogućavaju bolje razumijevanje smisla čovjekovog življenja i djelovanja, u uspješnijem aktualiziranju mogućnosti svakog čovjeka, u ostvarivanju kvaliteta življenja i, posebno, u ostvarivanju harmoničnih i bezkonfliktnih odnosa između ljudi različitih vjerskih i nacionalnih opredjeljenja. U razvoju pravilne svijesti o sebi i drugima spoznaje razvojne psihologije, psihologije ličnosti i, posebno, mlade psihološke discipline - psihologije religije su, neosporno je, od velikog značaja. Proces *prenosa i usvajanja vrednota*, o kojima je pisao dr. Anton Trstenjak, bit će djelotvorniji u uvjetima znalačke primjene psiholoških spoznaja o ličnosti i društvenom miljeu u kome živi. U knjizi *Čovjek u tjeskobi* dr. Anton Trstenjak ističe da je mentalno zdravlje čovjeka našeg vremena ugroženo zato što "čovjek prolazi kroz života da se nitko ne sjeti njegovih osobnih teškoća; u tome je upravo njegova najteža tjeskoba. Kako može drugima rastumačiti stvari za koje ga nitko ne pita. Što drugome ne predstavlja problem, za to nema smisla i na to će mu teže dati odgovor, jer je to izvan njegovog osobnog horizonta. To se događa da ljudi desetljećima žive jedan uz drugog, a da ne slute što se događa u njegovimosobnim dubinama. Čak

¹⁶ Mehmedalija HADŽIĆ (2002): *Kur'anski vidik slobode, dijaloga i tolerancije*, Religija i javni život 19.

¹⁷ *Isto*.

je i među članovima iste obitelji često tako da je pravi intimni život samo čovjekova nutrina, dok članovi obitelji za njega znače već javnost pred kojom ne smije reći šta misli”.¹⁸

Teološke spoznaje o duhovnom ustrojstvu čovjeka proširuju psihološke spoznaje koje su najviše utemeljene na kognitivnim, bihevioralnim i psihofiziološkim istraživanjima. Psihološke spoznaje o putevima razvoja religioznosti se, bez dubljeg uvida u teološke spoznaje, ne mogu pouzdano objašnjavati. Psiholozi ukazuju da čovjek u svom religioznom razvoju, ustvari od nezrele do zrele religioznosti, prolazi kroz određene etape. To su procesi nadržavanja i produbljivanja uvjerenja, postepeni prelazi od ekstrinzičke religioznosti, poštivanja (observence), intrinzične religioznosti do autonomne religioznosti. Na potrebu suradnje između psihologa i teologa ukazao je i dr. Želimir Puljić. Suština njegovog stava je o odnosu teologije i psihologije lijepo ilustrirana riječima: “iako je psihologija usko povezana uz povijest čovjeka, ona je ipak razmjerno vrlo mlada znanost. Tek je zakoračila u drugo stoljeće. Teologija je naprotiv starija, sistematičnija, cjelovitija i temeljnija. Zato se ne čudim što su teolozi ‘skeptični’ prema nekim antropološkim principima i stavovima koje ‘propovijedaju’ moderni psiholozi... (No) psihologija može biti, uz ostale antropološke znanosti izvrsno sredstvo i u odgoju čovjeka... Dapače, čini mi se da teologija ne može bez psihologije, a psihologija vapi za filozofijom i teologijom.”¹⁹

Umjesto zaključka

Vjernost vlastitom uvjerenju je uvjerljivi pokazatelj osjećanja zasebnosti ali i visoke motiviranosti da se, u relacijama prema “drugim”, ispoljava *uvažavanja drugog kao drugačijeg a ne kao tuđeg i neprijateljskog*. Psihološka spoznaja složenih i suptilnih odnosa između različitih vjerskih opredjeljenja ukazuje na potrebu respekta svetih načela koji su sadržani u učenjima svake vjerske zajednice ponaosob. Dobrim poznavanjem vlastitih spoznaja o sebi, o svojim vjerskim načelima kao i spoznaja onoga što “drugi” misle o sebi i svojim vjerskim načelima neće se dešavati ono što se, nažalost, dešavalo i što bi se moglo dešavati da se misli i ponaša sa svješću da je moje religijsko učenje ispravnije od religijskog učenja drugog, da je ono privilegirano u odnosu na drugo i da mi to daje za pravo da negiram ili, što je gore, progonim i iskorijenjujem druge.

¹⁸ Dr. Anton TRSTENJAK (1986): *Čovjek u tjeskobi*, Đakovo - Zagreb, str. 164.

¹⁹ Dr. Želimir PULJIĆ (1989): *Mladi teolog* 15, 7-8.

U kur'anskim načelima ljudskom dostojanstvu se daje primat. Sigurni smo da su ista načela duboko utkana i u drugim monoteističkim religijama. Svaki pojedinac očekuje poštovanje od drugog ali je i on, isto tako, dužan da uvažava osobni, vjerski, nacionalni, kulturni identitet drugog. Spoznaja i osjećanje da, iz interaktivnih relacija između religija, raste i narasta međusobna tolerancija već i da se vlastito religijsko uvjerenje produbljuje, *raste i narasta vjernost vlastitom uvjerenju*. Izrastanje ovakvih spoznaja i osjećanja je iskustveno provjereno u povijesti svakog religijskog učenja. "Nema dvojbe - kako naglašava Šimun Šito Ćorić - da je kroz cijelu povijest religija, kao sustav pun simbola, posjedovala i trajno posjeduje moć inspiracije, ali čovjek osobno tek onda postaje religiozan kad sadržaj religije prihvati kao vlastitu inicijativu, kao osobno opredjeljenje. Upravo ta osobna ljudska inicijativa prihvaćanja religioznosti niti je slučajno ni samo logikom razuma određena, već također zavisi od psihičkih snaga i procesa koji posjeduju svoju vlastitu logiku."²⁰

Iz činjenica prezentiranih u ovom našem saopćenju vidljivo je da smo naglašavali i važnost kur'anskog načela da su svi ljudi na našoj planeti "samo djeca Ademova (Adama)" i da je, i zbog toga, poštovanje svakog čovjeka vjeran slijed obaveza koje proizilaze iz intencija islamskog vjerzakona. Neosporno da je stav, kojeg eksplicitno iznosi Mehmedalija Hadžić, najvjerovatnije utkan u sveta načela drugih religija da se svaka povreda ljudskog dostojanstva smatra povredom intencija islamskog vjerzakona i da "predstavlja nasilje prema samom Bogu. Ovakvim odnosom prema svim ljudima bez razlike islam je podjednako štitio svetost svojih protivnika, kao i svetost svojih priupadnika i prijatelja. Na ovoj svetosti koju je Bog podario čovječanstvu kroz pojedinačnost svake osobe utemeljuju se međuljudski odnosi na Zemlji".²¹

Konstruktivne osnove, ustvari verificirane psihološke i teološke spoznaje, nužno je utkati u procese razvoja svijesti o sebi i drugima. Pravilna percepcija svojih crta ličnosti i ponašanja i crta ličnosti i ponašanja drugih je bitan preduvjet zdravih odnosa između različitih ljudi. Treba takođe stalno imati na umu da se nepoželjne posljedice u razvoju ličnosti javljaju ne samo iz neznanja načina odgajanja, već i usljed uskraćivanja onoga što je u razvoju identiteta ličnosti najvažnije: *emotivne sigurnosti, respekta osobenosti i uvažavanje drugog i drugačijeg*. Naprotiv, u ambijentu ljubavi i tolerancije, u uvjetima razumijevanja raznovrsnih potreba ličnosti i u uvjetima nenasilja moguće je očekivati ono što se, u pravilnoj socijalizaci-

²⁰ Šimun Šito ĆORIĆ (1998): *Psihologija religioznosti*, Naklada Slap, Jastrebarsko.

²¹ Memedalija HADŽIĆ (2002): *Kur'anski vidik slobode, dijaloga i tolerancije*, Religija i javni život.

ji ličnosti najviše očekuje: razvoj intelektualno, *emocionalno i socijalno zrele ličnosti*. Takva ličnost ispoljava zdrav odnos prema svom i drugom osobnom, vjerskom i nacionalnom identitetu. Zapravo osobe sa formiranom, svjesnom i nesvjesnom, *spoznajom o vrijednosti osobnosti, o osobnosti svoga vjerskog i nacionalnog individualiteta ispoljavat će se izraženije uvažavanja osoba drugačijeg personalnog, vjerskog i nacionalnog individualiteta. Bitni preduvjet suživota, u multireligijskim i multinacionalnim sredinama je izgrađeno osjećanje vrijednosti sopstvenog identiteta i identiteta osoba druge nacionalnosti i vjere.*

Literatura

1. Qutb, S. (2000): *U okrilju Kur'ana*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo.
2. Abdul-Medžid Aziz ez-Zindani (2001): *Jednoća stvoritelja*, Oko, Sarajevo.
3. Trstenjak, A. (1989): *Pastoralna psihologija*, Biskupski ordinarijat, Đakovo.
4. Ćorić, Š. Š. (1998): *Psihologija religioznosti*, Naklada Slap, Jastrebarsko.
5. Forum Bosne (2002): *Religija i javni život*, broj 19, Sarajevo.
6. Fakultet islamskih nauka (2000): *Zbornik radova*, broj 6, Sarajevo.
7. Crollius, A. R. (1998): *A religions dangerous for mental health*, Psychiat Dannb, 10 (2).
8. Silajdžić, A. (2003): *Islam u otkriću kršćanske Evrope. Povijest međureligijskog dijaloga*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo.
9. Trstenjak, A. (1986): *Čovjek u tjeskobi*, Đakovo - Zagreb.
10. *Vrhbosanska katolička bogoslovija* (zbornik radova), Sarajevo - Bol, 1993.
11. Bootzin, R., Bower, G., Crocker, J., Hall, E. (1991): *Psychology Today*, McGarw - Hill, Inc. NewYork.
12. Lippa, A. R. (1990): *Introduction to Social Psychology*, Wadsvort Publishing Company, Belmont.

PSYCHOLOGICAL APPROACH TO THE PERCEPTION ABOUT "THE OTHER" AND FAITHFULNESS TO ONE'S OWN BELIEF

Summary

This professor of psychology at Sarajevo University shows in his article that only a healthy perception of one's own religiosity is a necessary precondition for correct perception about other persons who keep remaining different. In his view, there is no healthy religiosity without sincere and humble prayer. Besides, since faith permeates whole personality, the process of absorbing reli-

gious truths should be personal, open to values, dynamic and life oriented. To make acquaintance of other persons and to respect their identity is a necessary balance of self-understanding and of respecting one's own religious and ethnic identity. This author is convinced that it is indeed possible to find in every monotheistic religion sufficient foundations for inter-religious mutual respect. In the process of developing a balanced self-awareness and awareness of others, significant assistance can come not only from theology but also from developmental psychology, personality psychology and especially religion psychology. Basic achievement of psychology is: one cannot reach at once the level of a person who would be mature in terms of his or her intellect, emotions, social environment and religion, but gradually in several successive stages.

(Translated by Mato Zovkić)